
УЧЕШЋЕ ЦРНОГОРСКИХ СТУДЕНАТА У НАПРЕДНОМ ПОКРЕТУ НА ФИЛОЗОФСКОМ ФАКУЛТЕТУ У СКОПЉУ 1936—1941.

Филозофски факултет у Скопљу основан је 1920. године, као део универзитета у Београду. Као највиша научна и просветна институција у овом делу новоформиране државе, њему је била намењена и улога спроводника политике великосрпске буржоазије према Македонији и македонском народу. Овај факултет требало је да шири српску националну културу и језик а његови професори да одгајају слушаоце у српском националном духу, што је било необично важно за њихову улогу у будућности као професора-васпитача младе генерације. Међутим, очекивања оснивача овог факултета нису се у потпуности остварила.

На факултету су долазили да стекну високо образовање студенти који су још у средњој школи били задојени демократском и револуционарном идејом, или су је прихватили од њихових колега на самом факултету. Они су били иницијатори и аниматори напредног покрета нарочито у периоду од 1936. до 1941. године. Напредни покрет, под руководством студената комуниста и скојеваца, постаје носилац демократског и револуционарног покрета у Скопљу и целој Македонији.

У споменутом периоду у Македонији се развија македонски народни покрет (МАНАПО) под руководством комуниста, а посебно студената комуниста и скојеваца, који су се школовали на свим факултетима у земљи. Овај покрет имао је карактер антифашистичког народног фронта и националног ослободилачког покрета македонског народа. Долазак Јосипа Броза Тита на чело партије 1937. године позитивно утиче и на демократски и револуционарни покрет у Македонији у годинама пре априлског рата.

На Филозофском факултету у Скопљу између два светска рата школују се студенти из свих крајева Југославије. Већина

их је била из Македоније и Црне Горе.¹ Прилив студената из Црне Горе у Скопље потицао је отуда што у Црној Гори није било високе научне и образовне институције, а и услед њиховог економско-социјалног положаја. Са малим изузецима, скоро сви студенти из Црне Горе на овом факултету су сеоског порекла из сиромашних земљорадничких породица. Најчешће су се издржавали сами. Спремали су гимназијалце и друге средњошколце и од добијене кондиције подмиривали трошкове у Дому и мензи и плаћали школарину и таксе. Најсиромашнији од њих били су често принуђени да траже помоћ и зајам из потпорног фонда, односно Југословенског студентског потпорног и репрезентативног удружења.² За разлику од Београда и Загреба, трошкови живота у Скопљу за њих су били прихватљивији. Било је и неколико студената Црногораца који су живели у Македонији са својим породицама, које су биле насељене аграрном реформом или су њихови родитељи тамо били на службовању.³ Према евиденцији, уписаних студената у школској 1936/37. године било је укупно 168, од тога 137 раније и 31 новоуписан. Од укупног броја једну петину су чинили Црногорци. Пада у очи број новоуписаних студената Црногораца, који износи 11, односно трећину укупног броја студената Црногораца. У последњој школској (1940/41) години уочи рата у први семестар су уписана 124 студента, од којих су 20 били Црногорци.⁴

Налазећи се у тешком економском положају, студенти Црногорци су се лако укључивали у борбу радника, подржавајући њихове економске и политичке захтеве и прихватајући комунистичке идеје. Већина њих још као средњошколци били су напредно оријентисани. У Црној Гори они су се школовали у Цетињу, Никшићу, Подгорици, Пљевљима, Даниловграду, Берама где су учествовали у разним акцијама под руководством КПЈ и СКОЈ-а. Мањи број средњошколаца из Црне Горе који су дошли да студирају у Скопље учио је средњу школу у неким градовима Србије и Босне и Херцеговине, па и у неким градовима Македоније.

Доласком у нову средину Црногорци су настављали револуционарну активност, укључујући се у борбу напредних студената за изолирање разних националистичких елемената у студентским удружењима, за бољи економски положај студената, за проширивање и одбрану аутономије Универзитета. Они се

¹ Архив на Македонија Скопје (АМ) фонд Филозофски факултет к. 50—96, Студентски досиеја.

² АМ, ф. Фил. фак., к. 47, Потпорно и репрезентативно удружење, нерегистрирана грађа.

³ Од ових студената истакли су се Радован Ковачевић и Димитрије Боковић. Породица Ковачевића живела је у селу Горничет, Бевбелија, где се била колонизирала. Отац Боковића био је учитељ у Берову још од почетка овог века.

⁴ АМ, ф. Фил. фак., к. 47, Списак слушалаца Филозофског факултета школске 1936/37. и 1940/41. г.

укључују у организовање културно-просветног рада на факултету и ван њега, међу радницима и омладином у граду, учествују у штрајковима, демонстрацијама и другим акцијама. Уједно се солидаришу са напредним покретом студената Македонаца и македонског народа, а против денационализаторске и асимилаторске политике великосрпског режима, подржавајући њихову борбу за самоопредељење и национална права. Самим тим борили су се и за своја права, јер су и они, као Црногорци, били у подређеном положају у југословенској држави.

У том периоду на Филозофском факултету у Скопљу налазили су се напредни студенти Црногорци: Блажо Орландић, Бећо Башић, Крсто Бајић, Илија Кишић, Вукашин Ивановић, Периша Савелић, Вуко Тмушић, Стеван Ускоковић, Велиша Вукотић, Радован Ковачевић, Василије Буровић, Урош Цудовић, Милош Цудовић, Алекса Ивановић, Драгутин Брајовић, Слободан Делетић, Вуко Павићевић, Душан Роловић, Димитрије Боковић, Олга Капичић и још десетак других.⁵

Неколико њих били су чланови КПЈ и имали су велику улогу у обнављању партијске организације у Македонији и формирању покрајинског руководства КПЈ и СКОЈ-а 1939. године и касније. Блажо Орландић био је члан КПЈ од 1933. године, а по упису на први летњи семестар 1935. године на скопском Филозофском факултету поставља своју партијску активност на факултету и у партијској организацији Македоније, која се обнавља и консолидује. Његова активност привремено је обустављена после провале у партијској организацији 1937. године, а наставља се по његовом повратку у Скопље почетком 1939. године. Тада је од ЦК КПЈ добио задатак да учествује у обнављању партијске организације у Македонији и у борби за уклањање ликвидаторске фракције Петка Милетића. Он улази као секретар у нови ПК КПЈ, формиран средином 1939. године. Међутим, морао је привремено да напусти Македонију у јануару 1940. године, када је, заједно са професором Филозофског факултета др Душаном Недељковићем и студентима Бором Чушкаревићем и Антоном Колендићем, интерниран у логор у Билећи. По повратку кооптиран је у ПК КПЈ, који је био формиран у априлу 1940. године помоћу представника ЦК КПЈ Светозара Вукмановића и Сретена Жүјовића.⁶

⁵ АМ, ф. Фил. фак., к. 50—96, Студентски досиеја; к. 47, Студентски здруженија, Списак слушалаца Филозофског факултета школске 1936. до 1941. г.

⁶ Архив на Институт за национална историја, Белешки од состанокот со учесниците во НР за бивша Скопска околија, 3—9. II 1958. во Скопје (Секавање на Деса Миљовска, с. 4—36); Миљовска Десанка, *Студентското прогресивно движење на Филозофскиот факултет во Скопје*, „Скопје во НОВ 1941“, Скопје 1973, с. 45—55; Фиданова Славка, *Некои моменти од активноста на организацијата на КПЈ во Скопје и околијата во годините спроти априлската војна*, Годишен зборник на Филозофскиот факултет на Универзитетот во Скопје, Скопје 1978, с. 297—336.

Својом активношћу истакао се и студент Бећо Башић. У мају 1940. он је постао члан ПК СКОЈ-а. Значајан је његов рад међу припадницима турске и албанске народности у Скопљу. Заједно са својим колегама Црногорцима Вукашином Ивановићем и Перишом Савелићем, средином 1940. године учествовао је у формирању прве скојевске групе од омладинаца турске и албанске народности у граду. Периша Савелић је уочи априлског рата био члан МК КПЈ у Скопљу. У истом периоду Вукашин Ивановић је био члан МК СКОЈ-а Скопље.⁷

Ови студенти, осим што су активно радили у рукама КПЈ и СКОЈ-а у Македонији, били су ангажовани, заједно са осталим комунистима и скојевцима, и у раду напредног покрета на самом факултету. Још у јесен 1935. године на иницијативу Блажа Орландића формирана је партијска организација на факултету, али после провале у партијској организацији Македоније рад ове организације је ослабио.⁸ Независно од тога, у периоду од 1937. до почетка 1939. године појединци комунисти и скојевци су продужили свој политички рад на факултету. Они су одржавали везе са комунистима и скојевцима на Београдском универзитету. Спроводили су политику Партије преко Клуба народних студената и преко Уједињене студентске омладине, у којима су били окупљени напредни студенти. Водили су економске акције, борбу за очување аутономије универзитета, против профашистичке оријентације владе — прво Милана Стојадиновића, а затим Цветковић-Мачек — и сл. То је и утицало на споменуто ангажовање студената и скојеваца у обнављању партијске организације у Македонији у 1939. и 1940. години.

Обнављање партијске организације на факултету у 1939. години углавном је дело Орландића. У 1940/41. години ова је партијска организација имала 15 до 16 чланова, од њих осам Црногораца. Њен је секретар био Блажо Орландић, а чланови Црногорци: Вукашин Ивановић, Вуко Тмушић, Илија Кишић, Велиша Вукотић и још тројица.⁹ Члан Партије изван те организације био је Периша Савелић. У том периоду постојале су и две скојевске групе на факултету. Нисмо у могућности сасвим тачно утврдити број Црногораца студената чланова КПЈ и СКОЈ-а на факултету, али је сигурно да је он уочи априлског рата прелазно 20. Заједно са осталим напредним студентима, они су се борили и изборили за јединство студентске омладине на Филозофском факултету у Скопљу.

Напредни студенти Црногорци активно су учествовали у раду свих студентских удружења на факултету: Југословенском студентском потпором и репрезентативном удружењу, културно-

⁷ Исто, Брезовски Велимир, *Состојбата и дејноста на КПЈ во Скопје во 1940 и 1941. до војната*, „Скопје во НОВ 1941“, Скопје 1973, с. 11—26.

⁸ Исто.

⁹ Корубин Благоја, *Македонските студенти на Скопскиот факултет во учебната 1940—41*, „Скопје во НОВ 1941“, Скопје 1973, с. 59—61.

-просветним, литерарним, уметничким, стручним и спортским удружењима.

Једно од најважнијих удружења за све студенте, нарочито за сиромашне, било је Југословенско студентско потпорно и репрезентативно удружење, у које су били учлањени сви студенти. Зато је борба напредних студената за освајање управе у том удружењу почела још 1936. године. У време избора за нову управу у децембру 1936. године листа националистичких студената била је одбијена у Деканату као неисправна, а усвојена је листа напредних студената. Претпостављало се да је другу листу припремила реакционарна управа певачког друштва „Обилић“. Поводом овог догађаја један дипломирани студент овог факултета комуниста објавио је чланак у подгоричком недељном листу „Зета“ од 27. XII 1936. године (под насловом: Избор управе за репрезентативно и потпорно студентско удружење на Филозофском факултету). На тај чланак су реаговала Министарство унутрашњих послова и Министарство просвете, упућујући писмо Деканату Филозофског факултета у Скопљу. У писму су посебно истакнути неки делови чланка, као на пример: „У овом чланку велича се фронт народне слободе при избору за репрезентативно удружење студената на Скопском факултету. У чланку се подвлачи заједнички наступ Македонских и Црногорских студената, као и њихов мушки став према фашистима-Обилићевцима и аероклубовцима (два позната национална удружења на Скопском факултету)“ У продужењу чланка даје се на знање факултетским органима да је „Фронт народне слободе комунистичка творевина“, а аутор чланка је познати комуниста, који користи све прилике да шири комунистичку пропаганду међу студентима који су још на факултету.¹⁰ На овај чланак реаговало је и друштво „Обилић“, тврдећи да није било умешано у бирање управе Југословенског студентског потпорног и репрезентативног удружења, да се неправедно окривљује као тврђава националистичких и профашистичких елемената, да усвојена листа не може да се сматра листом „народног“ фронта итд.¹¹

Узимајући у виду све горе поменуће чињенице, може се констатовати да су напредни студенти имали велики успех у изборима за управу Потпорног удружења и да је била евидентна сарадња црногорских и македонских студената.

Ова управа је показала велику активност у раду и борби студената у току 1937. године. Издала је и један летак, фебруара 1937. године, у коме су сви студенти позвани да поведу борбу за побољшање свог економског положаја и против свега што

¹⁰ АМ, ф. Фил. фак., к. 7, Министарство просвете Деканату Филозофског факултета Скопље, пов. бр. 10, 8. III 1937.

¹¹ Исто, пов. бр. 10, 20. II 1937.

угрожава аутономију универзитета. Као за почетак, позивају се сви студенти да не плаћају школарину онако како је до тада плаћана и да своје документе, наместо са 100 динара, таксирају са 5 динара.¹²

У наредним изборима, децембра 1937. године, победила је листа националистичких елемената. Међутим, то је био и њихов последњи успех у Потпорном удружењу. Од 1938. до 1941. године управа овог удружења била је непрекидно у рукама Уједињене студентске омладине. Успех и утицај Уједињене студентске омладине у том удружењу најбоље се потврђује приликом избора за управу у новембру 1940. године. Листу предложену од Уједињене студентске омладине потписало је 137 студената, а листа љотићеваца и националиста имала је само 22 потписа. Од укупног броја Црногораца на факултету, а било их је око 50, осим двоје-троје, сви су потписали листу Уједињене студентске омладине.¹³ Под управом Југословенског потпорног и репрезентативног удружења налазили су се и Студентски дом од 1937. године и Студентска менза, а у њих су примани најсиромашнији студенти.

У раду управе Потпорног удружења учествовали су и напредни студенти Црногорци: Вуко Павићевић, Радован Ковачевић, Душан Роловић, Вуко Тмушић, Олга Капичић, Миљан Мојашевић, Андрија Мирановић и др.

Културно-просветно студентско удружење „Покрет“ још од његовог оснивања 1934. године било је у рукама напредних студената. Захтев за његово оснивање потписао је 51 студент, од којих су једну четвртину чинили Црногорци. И први председник привремене управе „Покрета“ био је напредни студент Црногорац Вуко Павићевић, а остала два члана били су Душан Поповић и Руменка Хаџипанзова.¹⁴ Циљ овог друштва био је да ради на окупљању свих студената на факултету и да свим средствима унапређује културно-васпитни рад међу студентима и доприноси ширењу културе ван факултета у свим крајевима. Његов рад се одвијао путем живе речи на састанцима и културним приредбама, као и путем писане речи — издавањем листова, часописа итд.¹⁵

Колико су напредни студенти Црногорци били активни још у првој години постојања „Покрета“ види се и по избору делегата за годишњу скупштину Потпорног удружења у мају 1935.

¹² АМ, ф. Фил. фак., к. 47, Југословенско студентско потпорно и репрезентативно удружење, фебруара 1937 (без броја).

¹³ АМ, ф. Фил. фак., к. 47, Потпорно и репрезентативно удружење, бр. 2025, 2063, 149, 2265, 2399, 2399/II.

¹⁴ АМ, ф. Фил. фак., к. 44, Студентско удружење „Покрет“, бр. 1214.

¹⁵ Исто, Правила Југосл. студентског културног друштва „Покрет“, бр. 2424/34.

¹⁶ Исто, „Покрет“, бр. 12/12. V 1935.

г. „Покрет“ је делегирао 7 чланова од којих су 4 били Црногорци: Данило Лекић, Вуко Павићевић, Димитрије Ђоковић и Мило Никчевић, а и тројица предложена као могући кандидати за управу Потпуног удружења били су Црногорци.¹⁶ Међу члановима управе „Покрета“ изабране у октобру 1935. године налазе се Блажо Орландић, Данило Лекић и Вуко Павићевић. И у наредним годинама, до априла 1938, када је забрањен његов рад, на челу управе „Покрета“ налазе се као председници: Вуко Павићевић, а затим Стево Ускоковић.¹⁷

Сви горепоменути студенти учествују у припремању и раду редовних седница „Покрета“, у припремању програма и реферата за разне приредбе и манифестације. Тако, на пример, на седници друштва у октобру 1935. године са својим литерарним радовима наступили су и студенти Црногорци. О литерарним и социјалним моментима у тим радовима писао је у свом извештају и присутни представник факултетске власти: „Немам утицај да су ове седнице чисто литерарног или културног карактера... Извесни социјално-политички моменти и ове године, као уосталом и прошле године преовлађују, да не кажем да су они једини покретач и садржај ових седница. Свако књижевно дело и расправа прочитана на овим седницама бива хваљена ако је прожета социјалним проблемима. Темпо, којим се рад овог удружења у том правцу развија такав је да ће, верујем, кроз најкраће време бити читане такве расправе, које не би на пример биле пропуштене од стране цензуре за јавну штампу“ У те радове он убраја и две песме Сава Драгојевића.¹⁸

„Покрет“ је био веома активан у току 1936/37. године. Одржане су четири седнице, конференција мира и неколико дебатних часова. На тим седницама, предавањима и дебатама учествују и Вуко Павићевић, Алекса Ивановић, Саво Драгојевић, Стево Ускоковић, Никчевић, Мрђеновић и др.¹⁹ На иницијативу „Покрета“ одржана је 30. X 1936. године комеморативна седница поводом смрти Максима Горког, на којој су узели учешће: С. Драгојевић („Живот и дело М. Горког“), В. Радосављевић („Драма М. Горког“), В. Павићевић („Материјалистички хуманизам“), Д. Поповић („Горки о миру“), Б. Нилевић („Умро је Горки“).²⁰

Факултетске власти нису могле даље да толеришу изразито напредну оријентацију „Покрета“ и тражиле су повод да га забране. Оне су за то искористиле комеморацију поводом убиства

¹⁷ Исто, бр. 2411/14. XI 1935.

¹⁸ АМ, ф. Фил. фак., к. 44, Никола Јустинијановић Декану Филозофског факултета, 14. XI 1935.

¹⁹ АМ, ф. Фил. фак., к. 44, Извјештај о раду културно-просветног студентског удружења „Покрет“ у 1936—1937. г.

²⁰ Исто.

студента Жарка Мариновића у Београду, одржану 3. априла 1938. на иницијативу „Покрета“ Представник Савета факултета који је требало да присуствује комеморацији није дозволио да комеморација почне у присуству лица која нису била слушаоци факултета. Међутим, управа удружења, на челу са Стеваном Укоковићем и Бошком Шиљеговићем, није хтела да одложи, а затим ни да прекине комеморативну седницу, и она је одржана без делегата Савета. Као одговор на то, Савет је забранио даљи рад „Покрета“ Сазнавши за ову одлуку, чланови „Покрета“ и сви остали напредни студенти објавили су једнодневни штрајк 8. априла 1938. године. Између најактивнијих студената у извођењу овог штрајка били су: Боро Чушкар, Бошко Шиљеговић, Стеван Ускоковић, Василије Буровић, Илија Кишић, Ристо Динев и др. Савет факултета није променио своју одлуку ни после интервенције и протестног писма Акционог одбора стручних удружења на Београдском универзитету. Због ових догађаја и расположења студената, факултетске власти нису предузимале неке оштрије мере према појединцима, члановима управе забрањеног „Покрета“ Чланови Савета факултета сагласили су се да се делује помирљиво према студентима.²¹

Савет је врло брзо одговорио позитивно на захтев студената да се оснује „Нови покрет“. Његова оснивачка скупштина одржана је 15. маја 1938. године.²² И у прву привремену управу „Новога покрета“ изабран је Стеван Ускоковић. Овај његов поновни избор показује да је он имао велику улогу не само у „Покрету“ него и у обнављању удружења под другим називом. Током новембра 1938. године изабрана је нова управа, у којој је председник била Десанка Мирић, а секретар Радован Ковачевић. Поред Ковачевића, у њој је било још неколико студената Црногораца. Од краја 1938. године до априлског рата председници управе „Новог покрета“ били су Беђо Башић и Вукашин Ивановић. У току 1940. године „Новим покретом“ било је обухваћено 97 студената. Сви су се залагали за укидање цензуре књижевних радова чланова овог удружења, коју је увела факултетска управа.²³ Све интервенције студената у том смислу у Деканату нису успеле — одлука о цензури и даље је остала на снази.

Декан није хтео да дозволи ни одржавање редовне седнице „Новог покрета“ заказане за 7. април 1940. године. Његови чланови, веома револтирани због посебног третирања њиховог друштва од стране факултетске управе, одржали су ванредну скуп-

²¹ АМ, ф. Фил. фак., Записник ванредне седнице Савета Филозофског факултета, 8. април 1938, к. 44, Декан Филозофског факултета Министру просвете — Београд, бр. 861/8. IV 1938.

²² Исто.

²³ АМ, ф. Фил. фак., к. 44, (без броја).

штину 26. IV 1940. године и упутили писмену представку Савету факултета, потписану од председника управе Бећа Башића, секретара Уроша Џудовића и педесеторице чланова, као и председника и секретара три стручна удружења на факултету. У представци се најенергичније тражи повлачење одлуке о цензурисању студентских радова, која се противи Општој уредби о унверзитетима и правилима „Новог покрета“, и „да се престане са незаконитим кочењем рада Новог покрета. Студентима је стало до свог културног подизања и сваки покушај ометања наићи ће на отпор студената“.²⁴

Представка студената је одбијена на седници Савета 15. маја 1940. г. И поред тога што је стил ове представке веома слободан и оштар, декан је одлучио да „због озбиљности догађаја у свету и око наше земље, одустане од подизања тужбе против потписника ове представке“.²⁵ Кад су сазнали да и даље остаје на снази одлука о цензури, чланови „Новог покрета“ објавили су штрајк. Двадесет деветог маја 1940. г. у току штрајка одржан је збор студената. Отворио га је Бошко Шиљеговић, а затим је говорио председник управе Бећо Башић. Посебну резолуцију прочитао је Слободан Делетић.²⁶ Исте вечери по завршетку штрајка било је немира у Студентском дому. Због ових догађаја декан је обуставио рад на факултету 3 дана. Кажњени су само Бошко Шиљеговић, Бећо Башић и Слободан Делетић: забрањен им је упис у наредна два семестра на факулету.²⁷

Напредни студенти Црногорци били су активни и у раду стручних удружења на факултету, нарочито у Удружењу за српскохрватски језик и књижевност и у Педагошко-филозофском удружењу. У првом удружењу били су: Радован Ковачевић, Бећо Башић, Олга Капичић, Алекса Ивановић, Душан Роловић, Слободан Делетић, Милош Џудовић. Сви су они, а посебно Радован Ковачевић, Бећо Башић и Алекса Ивановић, у току 1939. и 1940. године постављали питање промене назива удружења у Друштво слависта, тврдећи да је ово много боље и да даје могућности за проширивање домена рада: „третирала би се питања која се тичу не само српскохрватског језика и југословенске књижевности већ и питања свих словенских језика и књижевности“.²⁸ То је у суштини била борба за подједнако слобод-

²⁴ Исто, бр. 1091.

²⁵ Исто.

²⁶ АМ, ф. Фил. фак., Записник ванредне седнице Савета Филозофског факултета у Скопљу, 1. VI 1940.

²⁷ Исто, к. 54, Студентско досие — Бећо Башић, Објава, бр. 1132.

²⁸ АМ, ф. Фил. фак., к. 44, Записник са оснивачке скупштине стручног удружења за српскохрватски језик и књижевност 29. IV 1939, Записник са годишње скупштине стручног студентског удружења за српскохрватски језик и књижевност, 13. XI 1939.

но изучавање језика и књижевности свих југословенских народа.

Сви напредни чланови овог друштва настојали су да и у своје литерарне радове унесу више револуционарног духа, да обраде проблеме живота, рада и борбе радничке класе и да укажу на класни и социјални моменат у делима југословенских и светских аутора. Као пример могу да послуже радови прочитани на седници Друштва од 21. априла 1940. г., из пера Радована Ковачевића („Дела Светозара Марковића у српској књижевности“) и Милоша Цудовића („Социјална поезија Алексе Шантића“).²⁹ Неки су писали и репортаже, приповетке и песме, инспирисане класним и револуционарним идејама. То су били Бећо Башић, Стеван Ускоковић, Саво Драгојевић, Алекса Ићановић и др.

У годинама пре априлског рата било је веома активно и Студентско педагошко-филозофско удружење, које је било у рукама напредних студената из свих крајева земље, као што су били Благо Орландић, Илија Кишић, Перо Фатић, Велиша Вукотић, Десанка Мирић, Благоја Корубин, Јеремија Илић. Ово друштво је имало велику подршку и успешну сарадњу са професором др Душаном Недељковићем и његовим асистентом Вуком Павићевићем. Оно је, под вођством професора Недељковића, извело једну екскурзију до Београда, почетком децембра 1939. године. Студенти су се у Београду сместили у Студентском дому, код својих колега („Циљ излета је научног карактера и међусобно упознавање“). Ово говори о успешно оствареној сарадњи напредних студената и дела професора на факултету и о чврстој вези међу студентима Скопског факултета и Београдског универзитета.

Напредни чланови обају друштава писали су и расправе, критике, дијалектичко-марксистичке расправе, припремали реферате о појединим актуелним политичким питањима, о улози омладине у борби за мир и одбрану земље, о месту и улози жена, о студентским питањима итд.

Напредни студенти Црногорци интересовали су се за спорт и развијање спортске културе, били су чланови спортских удружења на факултету и заједно са осталим напредним студентима дали су им прогресивну оријентацију. Били су активни и у удружењу „Народна одбрана“. Ово је удружење било иницијатор митинга и других манифестација на којима су студенти изражавали спремност да се боре за очување мира и за одбрану своје земље. Оно је организовало и један митинг и једнодневни

²⁹ АМ, ф. Фил. фак., к. 44, Студентско стручно удружење за српско-хрватски језик и књижевност (без броја).

³⁰ АМ, ф. Фил. фак., к. 44, Педагошко-филозофско удружење, бр. 2326.

штрајк студената против Аншлуса и фашистичке опасности у Европи. Сви студенти, осим двојице штрајкбрехера, узели су учешћа у штрајку 21. III 1938. г. У овом штрајку „показало се одлучно јединство, висока свест академских грађана и готовост наше антифашистичке омладине да брани свој народ од нартаја фашизма“, истиче се у легку упућеном студенткињама и студентима у име Уједињене студентске омладине у Скопљу.³¹

Студенти Филозофског факултета показали су своје антифашистичко расположење и у време посете председника владе Драгише Цветковића факултету 27. I 1941. поводом светосавске прославе. У аули факултета дочекали су га студенти и професори. Једна група студената изразила је своје незадовољство политиком владе и мерама које је она предузимала. У писму Управе полиције упућеном декану 29. I 1941. г. овако је представљена ова ситуација: „Једна група студената, махом левичарски оријентисаних, која је стајала у шпалиру на левој страни улаза, на појаву Претседника Кр. Владе и осталих гостију у његовој пратњи, дочекала је госте демонстративним повицима: ‚Живела аутономија универзитета‘, ‚Доле концентрациони логори‘, чуло се из те групе и два три повика ‚Уа‘. Из те групе је именовано 20 студената, међу њима су Радован Ковачевић, Илија Кишић, Вуко Тмушић, Миодраг Роловић, Душан Роловић, Вукашин Ивановић, Олга Капичић, Периша Савељић, Милош Цудовић, Алекса Ивановић и др.³²

Антифашистичко расположење студената Филозофског факултета у Скопљу достигло је кулминацију у демонстрацијама 27. III 1941. године. Секретар партијске организације на факултету Блажо Орландић донео је инструкције из Београда још ујутру 27. марта да комунисти морају преузети иницијативу и повести све оне који су демократски и патриотски оријентисани у демонстрације. Чланови КПЈ и СКОЈ-а на факултету одржали су истог дана пре подне састанак и заузели став да активног учешћа у демонстрацијама узму сви студенти. Након тога студенти су у већем броју са факултета пошли ка центру града, где су се прикључили радницима и средњошколској омладини. Међу говорницима на демонстрацијама била су и тројица студената. Затим су се сви демонстранти упутили према затвору, у коме се још од раније налазило и неколико студената. У овим демонстрацијама, у сукобима са полицијом, рањена су и двојица студената Црногораца — Крсто Бајић и Василије Буровић³³

³¹ АМ, ф. Фил. фак., к. 7, Студенткиње и студенти, летак.

³² АМ, ф. Фил. фак., к. 7, Управа полиције Декану Филозофског факултета пов. бр. 450, 29. I 1941.

³³ Миљовска Деса, *Демонстрациите во Скопје*, Четириесет години, Зборник на спомени на активистите од југословенското револуционерно работничко движење, кн. 5, 1941—1945, Скопје 1963, с. 43, 44; Миљовска Деса, *Студентското прогресивно движење на Филозофскиот факултет во Скопје*, „Скопје во НОВ 1941:“, Скопје 1973, с. 51, 52.

Већи број студената Црногораца са Филозофског факултета у Скопљу учествовао је у народноослободилачком рату и социјалистичкој револуцији. Неки од њих су погинули у борби за идеале за које су се борили још у напредном покрету на факултету.

Студенти Црногорци о којима смо писали учили су, радили и борили се заједно са македонским и осталим студентима на Филозофском факултету у Скопљу у годинама пре априлског рата и њихово место и улога у том покрету могу се сагледати само у тој заједници. У исто време они су развијали сарадњу и братство између свих југословенских народа, а у овом случају посебно између македонског и црногорског народа. Та сарадња и братство развијали су се и у току НОБ, као што се развијају и у данашњој самоуправној социјалистичкој југословенској заједници.

Мр Даринка Пачемска